

Vmbo Ruimte voor maatwerk!

Een vmbo publicatie 16

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Vmbo Ruimte voor maatwerk!

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Rob Duijker
Jan van Hilten
Henny Jacobs
Jan van Rooijen

Colofon

© 2008 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteurs:	Rob Duijker Jan van Hilten Henny Jacobs Jan van Rooijen
Eindredactie:	Jacqueline Kerkhoffs
In opdracht van:	Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap
Ontwerp en productie:	Axis Media-ontwerpers bv, Enschede
Fotografie:	Hans Oostrum Fotografie, Den Haag Joost Grol Fotografie, Dieren

SLO Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling, Enschede
Secretariaat vmbo-mbo
Telefoon 053 4840663
vmbo-mbo@slo.nl

AN 5.4632.120

Oktober 2008

Voorwoord

Maatwerk, wie wil dat niet? Maar wat betekent dat dan 'maatwerk'? Is dat wat voor mijn school? Waar kan ik maatwerk leveren? Hoe organiseer ik dat?

Alle examenprogramma's zijn inmiddels globaal geformuleerd. Het gevolg hiervan is dat er, voor het gedeelte dat wordt afgesloten met een schoolexamen, veel ruimte is gekomen. Dit biedt ruimte voor een eigen invulling van dat programmadeel door de school. Met deze eigen invulling is het mogelijk om bijvoorbeeld individuele leerroutes vorm te geven en maatwerk te leveren.

De operatie van het globaal formuleren ging onder de noemer 'klein onderhoud'. De verwachting is dat er over een aantal jaren compleet nieuwe examenprogramma's geformuleerd gaan worden. Redenen voor het 'klein onderhoud' waren vooral: scholen meer vrijheid te geven in het leggen van eigen accenten, het leveren van maatwerk voor de leerling en om in te kunnen spelen op veranderingen binnen het vervolgonderwijs en de arbeidsmarkt.

Het 'klein onderhoud' geldt voor alle examenprogramma's (beroepsgerichte en algemeen vormende vakken) en alle leerwegen (van basisberoepsgerichte tot theoretische leerweg) van het vmbo. Wat dit 'klein onderhoud' inhoudt en welke mogelijkheden hierdoor voor scholen zijn ontstaan wordt in deze publicatie nader bekeken.

SLO heeft eind 2007 onderzoek gedaan naar mogelijkheden die de globaal geformuleerde examenprogramma's bieden voor de beroepsgerichte programma's. Dit onderzoek is voorgelegd aan enkele expertgroepen. De resultaten van dit onderzoek, de ervaringen met scholen én de contacten met de Adviesgroep vmbo zijn de input voor dit boekje.

Resultaten van experimenten met de mogelijkheden die deze globaal geformuleerde examenprogramma's bieden zijn nog niet voorhanden, omdat de tijd hiervoor nog te kort is. Onze wens is om in 2009 een vervolg van deze publicatie uit te brengen met daarin de beschrijving van diverse mogelijkheden die de ruimere kaders aan scholen geven.

Wij hopen dat de inhoud van dit boekje voldoende informatie en inspiratie biedt om als school aan de slag te gaan met de 'ruimte' die dankzij deze veranderingen in de examenprogramma's gegeven wordt.

Jacqueline Kerkhoffs

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	7
1.1 Leeswijzer	7
2. Waarom maatwerk?	9
3. Waar is ruimte te vinden?	13
3.1 Verschillen tussen oude en nieuwe examenprogramma's	13
4. Hoe ruimte te benutten?	19
4.1 Profiel van de school	19
4.2 Aansluiten op het vervolgonderwijs	20
4.3 Aansluiten bij de regio	20
4.4 Rekening houden met verschillen tussen leerlingen	21
5. Ruimte voor maatwerk	23
5.1 Verkennen en verdiepen	25
6. Hoe te organiseren?	29
6.1 Keuzes binnen één programma/afdeling	29
6.2 Keuzes uit andere programma's/afdelingen binnen een sector	29
6.3 Keuzes uit andere programma's buiten de sectoren	30
6.4 Vrije keuzes	31
6.5 De organisatie	31
7. Hoe vindt een leerling zijn weg?	35
7.1 Mogelijke stappen in de leerroute	35
8. Programma van toetsing en afsluiting (PTA)	39
8.1 Wat komt er in het PTA?	39

1. Inleiding

“De leerling geboeid, de school ontketend” is de aanleiding geweest tot het globaal formuleren van de examenprogramma’s. SLO heeft in 2007 het secretariaat gevoerd bij deze operatie.

Naast het globaal formuleren zijn ook syllabi ontwikkeld voor het gedeelte van het examenprogramma dat centraal wordt geëxamineerd. De inhoud van de syllabi en de inhoud van de vorige generatie examenprogramma’s zijn nagenoeg gelijk, omdat alleen ‘klein onderhoud’ uitgevoerd werd. Het deel van het examenprogramma dat behoort tot het schooldeel is verder niet uitgewerkt. SLO heeft voor dit deel handreikingen geschreven, waarin aangegeven staat hoe scholen om kunnen gaan met dit schooldeel. Deze handreikingen zijn niet voorschrijvend.

Op basis van de activiteiten die door SLO zijn uitgevoerd heeft de Adviesgroep vmbo aan SLO gevraagd onderzoek te doen naar mogelijkheden waarop op schoolniveau de koppeling kan worden gemaakt tussen de behoeften van leerlingen aan maatwerk en het programmatische aanbod. Hoe kan programmatisch maatwerk

worden geleverd aan leerlingen? De resultaten van dat onderzoek is voorgelegd aan een aantal experts. Hierbij bleek dat de ruimte die nu ontstaan is in het schooldeel van het examenprogramma enorm inspirerend werkt. De ruimte biedt mogelijkheden tot het leveren van maatwerk voor leerlingen, tot het profileren van de eigen school en om aan te sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen. Maar bij het enthousiasme over alle vrijgekomen mogelijkheden kwamen ook veel vragen naar voren als “Wat kan en mag wettelijk gezien?”, “Hoe organiseer ik dat binnen mijn school?” en “Hoe geef ik vorm aan het PTA?” (PTA: programma van toetsing en afsluiting).

“De leerling geboeid, de school ontketend” Koers VO, uitgave ministerie van OCW, mei 2004, ISBN 90 5910 371B

1.1 Leeswijzer

Deze publicatie start in hoofdstuk 2 met de vraag “Waarom maatwerk?”. “Waar is ruimte te vinden?” voor het leveren van maatwerk is onderwerp voor hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 wordt bekeken op welke manieren deze ruimte ingevuld kan worden. Op de vraag van scholen, op welke manieren maatwerk geleverd kan worden binnen de verkregen ruimte, wordt in hoofdstuk 5 een aantal antwoorden gegeven. Hoofdstuk 6 gaat nader in op organisatorische aspecten waar een school mee te maken krijgt. Hoe de leerling zijn weg vindt binnen de geboden mogelijkheden wordt behandeld in hoofdstuk 7. Tenslotte wordt in hoofdstuk 8 het opstellen van een PTA besproken.

2. Waarom maatwerk?

In het vmbo is het onderwijs gebaseerd op drie pijlers: persoonlijke ontwikkeling, maatschappelijke ontwikkeling en beroepsoriëntatie. Ouders en docenten zijn bezig de leerlingen te begeleiden tot mondige volwassenen die staan voor wat zij doen, kunnen en willen. In het dagelijkse leven staan leerlingen vaak voor keuzes en problemen die zij zelf oplossen. Denk hierbij aan spelletjes op straat waarbij de spelregels aangepast worden aan de omstandigheden van het speelveld, het aantal deelnemers of het spelmateriaal. Binnen de kaders van het spel maken leerlingen keuzes en nemen ze beslissingen. Leerlingen kunnen hierin een behoorlijke verantwoording aan. In de gezinssituatie geven volwassenen de kaders aan maar laten zij de kinderen ook vaak vrij om ze verantwoording voor zichzelf aan te leren. In het spel en in het gezin kiest het kind zijn eigen route (maatwerk).

Net als in gezinssituaties geven volwassenen de kaders aan in de schoolsituatie. Wil je leerlingen tot zelfstandig leren stimuleren dan zal er door de school maatwerk geleverd moeten worden. In een situatie waarin de school maatwerk kan en wil bieden, maken leerlingen ook keuzes en nemen ze ook beslissingen. De vraag is of leerlingen de regie over hun eigen leren willen voeren. Dat blijkt te lukken als ze ervaren dat, net als bij spelen en gamen, gemaakte keuzes van invloed zijn op het onderwijs dat zij ontvangen en de opbrengsten die daaruit voortvloeien.

Op het moment dat scholen maatwerk bieden en er dus een grotere flexibiliteit in de programmering komt, worden leerlingen op andere aspecten aangesproken dan voorheen. De leerling moet dan leren kiezen en de juiste vragen kunnen stellen. De leerling krijgt de opdracht te leren omgaan met keuzevrijheid.

Van de leerling wordt verwacht dat hij een goed beeld heeft van wat hij gedaan heeft en wat de volgende stap zal zijn in het leerproces. Het gaat hier om leren leren (één van de onderwijsdoelen van het vmbo). Een belangrijk aspect hierbij is het reflecteren op het leren en inzicht krijgen in wat je doet en wat je wel of nog niet kan of weet.

Het deel van het examenprogramma, dat met een schoolexamen wordt afgesloten, biedt ruimte voor docenten om maatwerk voor de leerling te arrangeren. Dit kan op verschillende manieren:

- Programmatisch, door het aanbieden van keuzes in de opdrachten die gemaakt gaan worden.
- Programmatisch, door aan te sluiten bij de wensen van leerlingen, ROC en/of regionaal bedrijfsleven.
- Variatie in werkvormen, die aansluiten op de meervoudige intelligentie van de leerlingen en hen op die manier vanuit bij hen passende prikkels benadert.
- Variatie in begeleidingsvormen, door rekening te houden met verschillen.

In de ambitiescenario's van de Adviesgroep vmbo wordt een onderscheid gemaakt tussen aanbodgestuurd en vraaggestuurd onderwijs. Maatwerk neigt naar vraaggestuurd onderwijs. Dat houdt in dat leerlingen keuzes krijgen uit werkvormen, leermiddelen en leerinhouden. Met vraagsturing is nog weinig ervaring.

In de Verenigde Staten bieden Big Picture scholen vraagsturing aan die uitgaat van de passie van een leerling. Via een zelf opgesteld projectplan geeft de leerling aan welke stages en leerinhouden voor hem van belang zijn om zijn idealen te verwezenlijken. De docenten volgen de leerling, sturen zijn leerproces zodat aan eindtermen voldaan wordt en reflecteren met de leerling gedurende het hele proces.

Kiest een school voor maatwerk dan veranderen de rollen van leerling en docent. Dit kan alleen als de school faciliteiten biedt in de vorm van personeelsbeleid, (na)scholingsbeleid, schoolcultuur, schoolplan, leeromgevingen en financiering.

De globaal geformuleerde examenprogramma's bieden veel ruimte en maken gedifferentieerd onderwijs mogelijk. Tegelijkertijd bepalen de docententeams en de methodes wat er echt aan bod komt. Leerlingen hebben vaak wel ruimte in wanneer ze iets doen (studiewijzers), met wie ze iets doen (individueel of in groepjes) en hoe ze iets doen (projecten) maar hebben weinig of geen invloed op de leerstofkeuzes en de onderwerpen die aan de orde komen.

De school zal voor het bieden van maatwerk zich ook buigen over leeromgevingen en roosters. De leeromgevingen zijn niet meer alleen aan de school verbonden. Het openen van de schooldeuren en het naar binnen halen van de buitenwereld zorgt er voor dat leerlingen leren van ervaringen van anderen, zowel van ervaren beroepsbeoefenaars als leeftijdsgenoten.

Maatwerk vraagt ook om aanpassingen in het leerstofjaarklassensysteem. Werken in dagdelen, integratie van avo-vakken (avo-vakken: algemeen vormende vakken) onderling en in de beroepsgerichte vakken geven de school de mogelijkheid om flexibiliteit in het rooster te verkrijgen.

3. Waar is ruimte te vinden?

Uit Koers VO en de discussies die daaraan vooraf gingen bleek dat scholen grotere behoefte hadden om aan het 'juk' van de reguliere programma's te ontsnappen. Deze programma's stamden, voor hun gevoel, uit de vorige eeuw. En al is dit qua jaren niet lang geleden, de maatschappij en daarmee ook de leerling veranderen zo snel dat niet alle programma's nog voldoen aan de eisen die scholen en leerlingen stellen. Daarbij kwamen er geluiden als gebrek aan motivatie bij leerlingen en docenten, voortijdige schoolverlaters en slechte aansluiting op het vervolgonderwijs, zaken die het vmbo geen goed doen. En dat terwijl juist binnen het vmbo sprake is van innovatieve onderwijsontwikkelingen.

3.1 Verschillen tussen oude en nieuwe examenprogramma's

De vorige generatie examenprogramma's dateert uit de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw. Bij de destijds heersende opvatting over de rol van de overheid in de aansturing van het onderwijs hoorden examenprogramma's met gedetailleerd voorgescreven inhouden. Deze aansturingfilosofie past niet meer in een tijd waarin de overheid de autonomie van de scholen hoog in het vaandel heeft staan en meer ruimte aan scholen wil toekennen.

Het globaal formuleren van de examenprogramma's heeft betrekking op de wijze waarop de eindtermen zijn uitgeschreven. Voor alle avo-vakken en beroepsgerichte programma's bestaat een exameneenheid in de meeste gevallen nog maar uit één eindterm per exameneenheid, waarin de inhoud van de betreffende exameneenheid is samengevat. Dit heeft geresulteerd in eindtermen die algemener en op een hoger abstractieniveau zijn geformuleerd.

Uitgangspunt is dat een derde deel van het examenprogramma centraal wordt getoetst. Vanaf 2007 betreft dit een vast deel. Het roulatiesysteem dat sommige vakken kenden is daarmee verleden tijd.

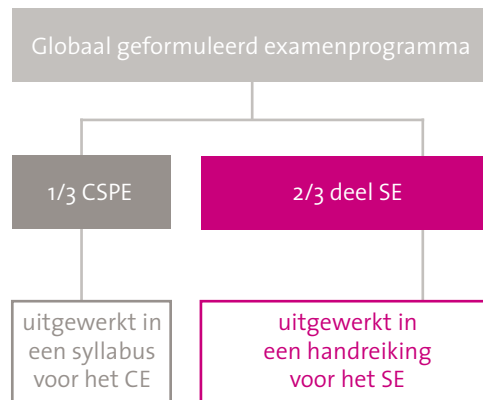
Voor de exameneenheden die centraal getoetst worden is voor elk avo-vak en beroepsgericht programma een syllabus opgesteld. De syllabus beschrijft van elke exameneenheid welke concretere inhouden tot de eindterm gerekend worden. Al deze concretisering zijn onder de noemer 'klein onderhoud' tegen het licht gehouden en waar nodig bijgesteld.

Dat heeft geresulteerd in geactualiseerde inhoud die voorschrijvend van aard zijn voor de makers van de opgaven voor het centraal examen en daarmee ook voor docenten.

Voor de exameneenheden die met een schoolexamen afgesloten worden (tweederde deel van het examenprogramma) zijn alleen de globaal geformuleerde eindtermen vastgesteld. Niet langer is tot in detail voorgeschreven wat leerlingen moeten kennen en kunnen. De scholen hebben daardoor ruimte voor het maken van eigen inhoudelijke keuzes voor de concretisering van die eindtermen, maar zijn niet verplicht van die geboden ruimte gebruik te maken. Voor scholen die de geboden ruimte wel willen benutten is per examenprogramma een handreiking gemaakt die niet voorschrijvend is, maar bedoeld is om docenten ideeën aan te reiken.

De school kan eigen onderdelen aan het programma toevoegen, vanuit een andere afdeling, c.q. sector of een geheel nieuw onderdeel. Scholen kunnen zo het onderwijsprogramma naar eigen inzicht inrichten en daarbij zoveel mogelijk rekening houden met de wensen van de leerlingen, het regionale bedrijfsleven en het mbo.

In het examenprogramma is omschreven wat in de schoolexamens behandeld moet worden, maar niet wanneer en *hoe*.

Samengevat:

- Alle eindtermen zijn globaler geformuleerd en niet meer tot in details beschreven.
- Bij het CE worden jaarlijks voor elk vak dezelfde onderwerpen getoetst, het roulatie-systeem (elke jaar andere onderwerpen voor het CE) is afgeschaft.
- De eindexamenstof voor het CE is per vak gedetailleerd beschreven in syllabi, die voorschrijvend zijn (Cevo in opdracht van OCW) www.examenblad.nl.
- Het SE kunnen scholen zelf invullen, SLO heeft handreikingen gemaakt die daarbij kunnen helpen www.slo.nl.

Voorbeeld van een exameneenheid in het schooldeel

Ter illustratie van mogelijkheden in het schoolexamendeel wordt een voorbeeld gegeven van een uitwerking van de exameneenheid HA/K/4 uit het programma Handel en administratie.

De exameneenheid zoals die was voordat de examenprogramma's globaal geformuleerd werden:

HA/K/4 Automatisering in de economie

De kandidaat kan

1. de computer op correcte wijze opstarten en afsluiten
2. het toetsenbord bedienen volgens het tienvingerblindsysteem
 - letters, hoofdletters, leestekens, spatie
 - cijfers met numeriek toetsenbord en normaal toetsenbord
 - wisselslot, accenten, bijzondere tekens
 - correctie- en cursorbesturingstoetsen
3. de muis gebruiken
4. met de basisfuncties van een tekstverwerkingsprogramma werken
 - snel teksten invoeren met een foutenpercentage kleiner dan ½ %
 - brieven en rapporten opstellen volgens de gangbare normen
 - kladconcepten voorzien van NNI-correctietekens uitwerken
 - documenten openen en afsluiten (van diskette en harde schijf)
 - teksten afdrukken
 - lettertypes kiezen en toepassen
 - tekst laten inspringen (ook tabs instellen)
 - marges instellen
 - tekstgedeelten onderstrepen, vetdrukken en centreren
 - regelafstand instellen en veranderen
 - pagina-einde en paginanummering instellen
 - uitvulfunctie instellen
 - tekstblokken aanduiden en selecteren, verplaatsen, wijzigen, verwijderen en kopiëren
 - tekstblokken koppelen, mengen en invoegen
 - de automatische datumcode in teksten plaatsen
 - gebruik maken van de spellings- en grammatica controle
 - typefouten corrigeren volgens het tienvingerblindsysteem met behulp van de volgende toetsen: cursorbesturing, backspace, insert en delete
 - gebruik maken van de harde regelafbreking (inclusief afbrekingsstreepje) en de zachte regelafbreking (inclusief soft-hyphen)

5. werken in een Windows omgeving en de basisfuncties hiervan gebruiken (start van programma's, Verkenner, Help)
6. met de basisfuncties van een spreadsheetprogramma werken
 - eenvoudige opmaak van een werkblad
 - gegevens invoeren en muteren
 - rekenfuncties toepassen
 - gegevens afdrukken
7. met de basisfuncties van een databaseprogramma werken
 - gegevens toevoegen, verwijderen, wijzigen, opzoeken en selecteren
 - gegevens uitlijsten
8. van een computer in een netwerk gebruik maken
 - inloggen/ uitloggen
 - gebruik maken van een printer in het netwerk
 - bewaren van bestanden in het netwerk.

Hoe gingen de scholen om met deze exameneenheid? Op de meeste scholen worden alle eindtermen uit de exameneenheid stuk voor stuk behandeld. Ook in methodes zijn de eindtermen uit de exameneenheid als uitgangspunt genomen.

Docenten hadden het idee dat als ze alle eindtermen behandelden dat ze dan voldeden aan de eisen van het examenprogramma.

Bij het globaal formuleren van de exameneenheden is het aantal eindtermen teruggebracht tot 1 à 2 per exameneenheid. Zo is de exameneenheid HA/K/4 als volgt geformuleerd:

HA/K/4	Automatisering in de economie
18	De kandidaat kan met de computer werken

Door de globale omschrijving bepaalt de school wat de minimum inhoud en het niveau moet zijn die elke leerling moet beheersen om deze exameneenheid te dekken. Daarnaast bepaalt de school welke mogelijkheden zij kan bieden om maatwerk te leveren.

Bij HA/K/4 kan dit betekenen dat de school als minimum inhoud aangeeft dat alle leerlingen de mogelijkheden van een tekstverwerker onderzoeken door experimenteren, de relatie met arbeid te ervaren en enkele vaardigheden te oefenen.

In de oude situatie was duidelijk omschreven wat de leerling moest beheersen, alle exameneenheden waren tot in detail uitgewerkt. Hoewel maatwerk wel tot de mogelijkheden behoorde, stond de detaillering van de exameneenheden dit in de weg.

In de nieuwe situatie is voor het schoolexamendeel de detaillering weggefallen en is er ruimte ontstaan om maatwerk te leveren. Zo kunnen voor leerlingen aangepaste programma's worden opgesteld, binnen een bestaand examenprogramma. Bijvoorbeeld een leerling die verder wil gaan in de verkoop krijgt een aangepast programma. Het aanbieden van een geheel officepakket is voor deze leerling te veel. Eenvoudige toepassingen met een tekstverwerkings- en rekenprogramma zijn voldoende. Een andere leerling die aangeeft interesse te hebben voor een secretariële opleiding is meer gediend met geavanceerde toepassingen van een tekstverwerkingsprogramma.

4. Hoe ruimte te benutten?

De globaal geformuleerde examenprogramma's bieden ruimte in de onderwijsprogramma's. Wat kunnen redenen zijn om die ruimte te gebruiken? Enkele mogelijkheden worden hier nader belicht.

- Profiel van de school
- Aansluiten op vervolgonderwijs
- Aansluiten op de regio
- Rekening houden met verschillen tussen leerlingen

4.1 Profiel van de school

Een school kan zich profileren bijvoorbeeld richting cultuur of sport. Dankzij de verkregen ruimte kan extra inhoud gegeven worden aan deze profilering. Leerlingen kunnen naast de minimum inhoud van het gekozen programma extra tijd besteden aan exameneenheden uit andere programma's zoals CKV/K/3 culturele activiteiten, BV/K/4 beeldend werk, MU/K/4 musiceren, zingen en spelen, DR/K/4 spelen, DA/K/4 dansen en LO/K/7 atletiek. Een school kan ook eigen exameneenheden formuleren en toevoegen aan het programma.

Maatwerk kan ook geleverd worden met speciale thema's voor leerlingen die interesse tonen in bijvoorbeeld muziek, cultuur of sport. Leerlingen met interesse voor deze zaken kunnen met elkaar aan de slag met culturele en sportieve activiteiten.

Het bezoeken van musea of het geven van uitvoeringen in samenwerking met toneelverenigingen of muziekkorpsen behoren tot de mogelijkheden. Ook het samen met een museum organiseren van een tentoonstelling of een workshop samen met toneelspelers zijn mogelijkheden. Voor een leerling die uitblinkt in sport kan in overleg met de sportvereniging en de school maatwerk geleverd worden. Deze individuele ontplooiing is voor veel leerlingen een extra motivatie om naar school te gaan.

4.2 Aansluiten op het vervolgonderwijs

Binnen het vervolgonderwijs zijn nieuwe opleidingen ontstaan, denk hierbij aan bijvoorbeeld Human Technology, Wellness, Sound & Vision, Care & Congress, enzovoorts. Deze opleidingen sluiten niet meer naadloos aan op de bestaande programma's in het vmbo. Een aangepast programma met andere accenten geeft een betere oriëntatie op deze vervolgoopleidingen. Bovendien kunnen leerlingen in een LOB-traject (LOB= loopbaanoriëntatie en -begeleiding) al op koers worden gezet. Ook kan een leerling extra exameneenheden volgen van een vak dat niet in het vakkenpakket zit en dat wel van belang is voor een succesvolle aansluiting op een opleiding aan het mbo.

Een leerling wil aan het mbo een opleiding volgen als apothekersassistent. Hiervoor moet de leerling extra rekenvaardigheden beheersen. De school biedt binnen de door de leerling gekozen afdeling/sector niet het programma wiskunde aan omdat hier vaardigheden inzitten die de leerling niet nodig heeft. Denk hierbij aan de CE-delen Wi/K/4 Algebraïsche verbanden en Wi/K/6 Meetkunde. Wat juist wel van belang is is Wi/K/5 Rekenen, meten en schatten. De betreffende leerling kan deze exameneenheid als extra onderdeel volgen.

4.3 Aansluiten bij de regio

Niet elke regio kenmerkt zich door dezelfde arbeidsmarkt en personeelsbehoeften. Door het benutten van de ruimte in het deel van het onderwijsprogramma dat wordt afgesloten met een schoolexamen kan de opleiding zich meer richten op de omgeving. Voorbeelden hiervan zijn:

- Binnen Rijnmond kunnen leerlingen voorbereid worden op een opleiding als fitter in een raffinaderij.
- In Zeist en omgeving kunnen leerlingen beter voorbereid worden op het werken in congrescentra.
- In logistieke omgevingen als Tiel en Venlo kan meer de nadruk gelegd worden op transport en logistiek.
- In agrarische omgevingen kan extra aandacht besteedt worden aan kassenbouw en landbouwmechanisatie.

- Voor provincies die niet aan de kust liggen is het niet voor de hand liggend dat er een Maritieme Academie is gevestigd. In Den Helder is wel een Maritieme Academie, opleidingen voor handelsvaart en zeevisvaart. Voor een vmbo- school is het dan van belang om rekening te houden met leerlingen die binnen deze regio naar deze opleiding willen gaan. Voor de technische vakken en de vakken wiskunde en natuurkunde kunnen doorlopende leerlijnen ontwikkeld worden met de Maritieme Academie.
- Een opleiding voor MSO (Metaal en Scheepsbouw Opleidingen) vinden we in plaatsen waar havens zijn gevestigd. Deze regionaal bepaalde situaties zijn voor MSO-opleidingen en vmbo-scholen aanknopingspunten om te komen tot doorlopende leerlijnen.

4.4 Rekening houden met verschillen tussen leerlingen

Dankzij de globale formulering van de exameneenheden waarin de school een minimum inhoud en het niveau heeft bepaald, ontstaat ruimte in onderwijstijd. Onderwijstijd om aan te haken bij leerstijlen van leerlingen, vorm te geven aan tempodifferentiatie en niveaudifferentiatie en om leerachterstanden weg te werken.

Zo kan een school zich profileren door de vrijgekomen onderwijstijd te benutten voor extra begeleiding en leerlingenzorg.

5. Ruimte voor maatwerk

Maatwerk is een containerbegrip geworden in het onderwijs. In het algemeen wordt daarmee bedoeld: meer ruimte voor de leerling, variatie in aanbod, niveau- en tempo-differentiatie. Juist in het vmbo is er veel aandacht voor maatwerk. Op verschillende manieren wordt geprobeerd het onderwijsaanbod zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij de wensen en behoeften van leerlingen (brede of smalle opleidingen, opleidingen met elementen uit verschillende sectoren/afdelingen, opleidingen die volledig zelf kunnen worden samengesteld).

Maatwerk is tegemoet komen aan de behoeften van de leerlingen. Bij maatwerk wordt de leerling als vertrekpunt genomen bij (de organisatie van) het onderwijsleerproces. Dit is de basisvisie die aan maatwerk ten grondslag ligt. Deze basisvisie bepaalt de invulling van de elementen van het leerplan van een school.

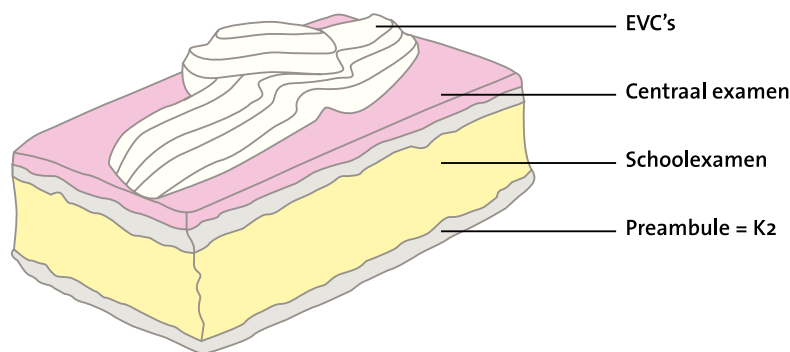
Daarbij is essentieel dat oog is voor de fase van ontwikkeling waarin een leerling verkeerd, voor wat een leerling kan en kent en voor wat een leerling drijft (motivatie). Maatwerk betekent niet dat de leerling bepaalt wat hij gaat leren. Wat een leerling moet leren wordt bepaald door exameneisen, eisen vanuit de beroepspraktijk en eisen vanuit de samenleving. Daarnaast kan een leerling zelf wensen kenbaar maken. Maatwerk betekent dat een leerling leert wat zijn kwaliteiten en interesses zijn en vervolgens leert wat nodig is voor de richting die de leerling op basis van zijn interesses en kwaliteiten gekozen heeft.

De opbouw van een programma op maat is voor te stellen als de opbouw van een tompoes:

- Een hard gedeelte: de eisen van de onderwijsdoelen van het voortgezet onderwijs, de preambule.
- Een zacht deel: waarin de wensen van de leerling of de school tot hun recht komen, het schoolexamendeel.
- Een hard gedeelte: de verplichte examendelen van het centraal examen
- het diploma.
- De extra onderdelen die de leerling heeft gedaan: extra of elders verworven competenties.

Volgens het woordenboek is:

tom-poes, tom-pou-ce, de(m.), tom-poe-zen, tom-pou-ces
een gebakje bestaande uit krokant bladerdeeg gevuld met
vanilleroom

De bodem

De bodem staat in alle programma's symbool voor het leggen van een goede basis in de vorm van de preambule en kerndeel 2. Deze laag is hard en noodzakelijk, zonder bodem is er aan een tompoes geen vorm te geven. Met andere woorden: de leerling heeft alle vaardigheden uit de preambule en het kerndeel 2 van ieder programma nodig om alle andere exameneenheden te leren beheersen.

De vulling

De exameneenheden die deel uitmaken van het schoolexamen van het programma kunnen gezien worden als de vulling van de tompoes. Deze exameneenheden zijn zo zacht als room. Dat wil zeggen dat leerlingen (en scholen) eigen keuzes kunnen maken en de opleiding deels zelf kunnen vullen. Of de vulling de kleur en smaak houdt van het gekozen programma, of het een dikke of dunne laag wordt, ligt aan de keuzevrijheid van de leerling en/of de school. Deze ruimte wordt geboden met de invoering van de globaal geformuleerde examenprogramma's.

De bovenlaag

De bovenlaag symboliseert de exameneenheden die deel uitmaken van het centraal examen (ce-deel). De inhoud voor het centraal examen ligt vast. Iedere leerling rondt zijn vmbo-schoolloopbaan af binnen een bepaald programma.

Het glazuur

Geeft kleur aan de afronding van de opleiding, het diploma.

De slagroomtoef

Alles wat de leerling buiten het programma waarin hij examen heeft gedaan, inbrengt óf doet (EVC's = eerder of elders verworven competenties) is extra: extra lekker en feestelijk, en wordt gesymboliseerd door de slagroom op de tompoes: lekker maar niet echt nodig.

Slagroom	EVC's
Glazuur	Diploma
Korst	Verplichte exameneenheden voor het CE
Gele room	Eigen exameneenheden van de school en de leerling (smaakvol)
Gele room	Verplichte exameneenheden voor het SE (zacht en zoet)
Korst	De kern van het vmbo (de bodem moet goed zijn...)

De vulling nader bekeken

De exameneenheden uit het schooldeel moeten allemaal behandeld worden. De mate waarin dit gebeurt, bepaalt de school zelf. Een handige manier om met deze exameneenheden om te gaan is hen op te delen in een verkennend en een verdiepend deel. Het verkennende deel geeft de leerling een beeld van de inhoud van de exameneenheid. De school bepaalt wat het verkennende deel inhoudt. Voor elke leerling is het verkennende deel verplicht. Het maatwerk wordt geleverd door een leerling de keuze te geven of hij zich verder wil verdiepen in deze exameneenheid of niet.

De bovenste korst

De exameneenheden die centraal geëxamineerd worden kunnen ook in het schoolexamen worden opgenomen. Bij deze exameneenheden wordt geen onderscheid gemaakt tussen verkennen en verdiepen. Alle leerlingen zijn verplicht alle aandachtspunten uit de syllabus te beheersen.

5.1 Verkennen en verdiepen

Een exameneenheid kan opgedeeld worden in een:

- *verkennend deel:*

dit is het deel waar elke leerling aan moet voldoen en dat afgesloten moet worden;

- *verdiepend deel:*

de school bepaalt welke uitbreiding aan het verkennende deel wordt gegeven, dit kan voor de centraal te examineren delen uit de syllabus gehaald worden.

Via een voortgangsgesprek bepaalt de leerling welke exameneenheden uit het schooldeel van het gekozen examenprogramma worden verdiept. Ook kan hij verkennende en eventueel verdiepende leerstof uit een ander programma kiezen. De leerling verbindt zijn leerroute met zijn passie en talent.

Wat een school in het verkennende of verdiepende deel aanbiedt bij exameneenheden uit het schooldeel, is aan de school zelf. De verantwoordelijke docenten bepalen wat leerlingen minimaal moeten kennen en kunnen. Op basis daarvan wordt bepaald welke leerstof in het verkennende dan wel het verdiepende deel opgenomen wordt. De bestaande methodes kunnen hierbij dikwijls niet als leidraad worden gebruikt, maar wel als bronnenmateriaal.

Aan de hand van het eerder genoemde exameneenheid uit het programma Handel en administratie HA/K/4, wordt geïllustreerd hoe het verkennende deel en het verdiepende deel kunnen worden uitgewerkt.

HA/K/4	Automatisering in de economie
18	De kandidaat kan met de computer werken

Deze exameneenheid kan als volgt worden ingevuld:

Verkennen	Verbinden	Verdiepen
De school bepaalt met welke leerinhouden en niveau de SE-exameneenheid wordt gedekt	De leerling kijkt terug op het verkennende deel en geeft in een gesprek met de docent aan of hij de exameneenheid afsluit of zich verder wil verdiepen	De leerling kan zich verdiepen in de leerinhouden die de school aanbiedt
De mogelijkheden van een tekstverwerker onderzoeken door <ul style="list-style-type: none"> • experimenteren • de relatie met arbeid te ervaren • enkele vaardigheden oefenen 	<p>Mogelijkheid 1</p> <p>De leerling wil zich verdiepen in tekstverwerken omdat:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dit handig is bij andere exameneenheden • hij dit thuis gboed kan gebruiken • hij denkt dit nodig te hebben voor zijn vervolgopleiding 	<p>Het digitaal rijbewijs of delen ervan, zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> • tekstverwerken • rekenblad • presentatieprogramma • databeheer <p>Omgaan met niet office-pakketten</p> <ul style="list-style-type: none"> • e-banking
	<p>Mogelijkheid 2</p> <p>De leerling vindt dat hij genoeg heeft geleerd in het gebruik van de computer en dat hij de ruimte wil benutten om zich te bekwamen in het verkopen</p>	

Door op deze manier te werken zijn ook combinaties mogelijk tussen verschillende programma's. Leerlingen doen het verkennende deel van het schooldeel van het programma waarin ze examen gaan doen. In plaats van verdiepende delen uit het door hen gekozen examenprogramma te volgen, kunnen zij er ook voor kiezen verkennende en verdiepende delen uit andere examenprogramma's te volgen.

Voorbeelden van combinaties van programma's:

Een leerling wil graag autoverkoper worden. Wat is nu de beste keuze Voertuigentechniek of Handel en verkoop? Of kan er een combinatie van beide programma's als maatwerk worden aangeboden?

Een voorbeeld van maatwerk kan dan zijn dat alleen het verkennende deel uitgevoerd wordt van de technische exameneenheden die deel uitmaken van het schoolexamen Voertuigentechniek, zoals VT/K/9 verlichting, signalering en veiligheidssystemen en VT/K/12 inlaatsystemen, klepsturing en uitlaatsystemen. Daarnaast kan de leerling extra exameneenheden aangeboden krijgen uit het programma Handel en verkoop zoals HV/K/9 verkopen, HV/K/10 detailhandelsmarketing en HV/K/11 presentatietechnieken.

Een meisje wil verkoopster worden in een parfumeriezaak. De logische route is Handel&Verkoop. Het probleem hier is dat in de verplichte exameneenheden van het centraal examen rekenen zit HV/K/7 bedrijfseconomisch rekenen en juist dat lukt haar niet zo goed.

Een voorbeeld van maatwerk kan zijn dat de leerling het programma Uiterlijke Verzorging gaat volgen. Zij kan alleen het verkennende deel uitvoeren van UV/K/19 verzorgen van lang haar, UV/K/21 structuurbehandeling en UV/K/22 kleuren.

De exameneenheden UV/K/28 make-up en UV/K/30 cosmetica kan zij verdiepen. Bovendien kunnen extra exameneenheden uit het programma Handel en verkoop zoals HV/K/4 kassa, HV/K/10 detailhandelsmarketing, HV/K/ 11 presentatietechnieken en HV/K/13 commerciële presentatie worden toegevoegd.

VVSD422
VFR/165
801 287
NNK

USA1763
120T220
376R413
RDU

DAL1229
280T280
365A473
ATL

AAL1299
360C
1780-35
MIA

W557
260C
2475
DEV

AL780
10T229
320 423
RF

N500PP
200T25
R059 336
BAK

AWI417
240T253
792 469
M66874
MTR 70C

USA185
340C
7002453
HCO

USA186
BMN

NKS863
320C
61T7464

USA251
360C
932H439
MIA

469

453

6. Hoe te organiseren?

Bij het bieden van maatwerk horen keuzes. Wat kan en wil een school aan keuzemogelijkheden aanbieden. De keuzes kunnen in principe variëren van keuzes binnen een afdeling tot het honoreren van vrije keuzes. Het onderwijsprogramma dat afgesloten wordt met een schoolexamen biedt daarvoor voldoende mogelijkheden.

De beslissing om tot een keuze te komen kan enerzijds bepaald worden door de leerling. Dit kan zijn vanuit een beroepswens of persoonlijke interesse. Anderzijds kan de school beslissen dat een leerling meer nadruk legt op bepaalde programmaonderdelen en dat andere programmaonderdelen minder uitgebreid aan bod komen.

6.1 Keuzes binnen één programma/afdeling

De docent, die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het programma, kan leerlingen begeleiden in keuzes. De organisatie hiervan is eenvoudig te realiseren, omdat in deze situatie de docent alleen eindverantwoordelijke is.

Het vormgeven van maatwerk is inpasbaar in de bestaande leeromgeving, rooster en klassenmanagement.

Een leerling in Zorg&Welzijn Breed wil graag kapster worden. De docent spreekt met de leerling de volgende leerroute door.

De leerling zal minder aandacht besteden aan ZW/K/15 Facilitaire Dienstverlening en meer tijd en aandacht aan ZW/K/12 Haarverzorging. Voor deze laatste exameneenheid zullen extra opdrachten gegeven worden.

6.2 Keuzes uit andere programma's/afdelingen binnen een sector

Het sectorteam moet met elkaar aan de slag om goede afspraken te maken over het aanbod van leerroutes, de roulatie binnen bepaalde afdelingen, de begeleiding en het volgen van de leerlingen. Het vormgeven van maatwerk is de verantwoordelijkheid van het hele team. Over de begeleiding van individuele leerlingen moeten afspraken gemaakt worden. De

organisatie in de school vraagt om meer aanpassingen en afstemming op het gebied van het rooster en het klassenmanagement.

Een leerling volgt het programma Elektrotechniek, maar wil monteur worden voor de gehele installatietechniek (gas, water en licht). Daarvoor heeft hij opdrachten nodig uit het programma Installatietechniek.

Voor Elektrotechniek krijgen de exameneenheden ET/K/12 Industriële elektrische installatie en ET/K/14 Telecommunicatie installaties minder aandacht. In de tijd die daardoor vrijkomt gaat de leerling naar de afdeling Installatietechniek om de exameneenheden IT/K/8 Gasttechniek 1, IT/K/9 Watertechniek 1 en IT/K/11 Verwarmings-techniek 1 te volgen.

6.3 Keuzes uit andere programma's buiten de sectoren

Leerlingen shoppen bij programma's van andere sectoren. Dat betekent voor de teams dat er goede afspraken gemaakt moeten worden over de periode waarin leerlingen naar andere sectoren (en misschien andere vestigingen) gaan. Het begeleiden en volgen van leerlingen verdient extra aandacht.

Er is een coördinator nodig die overzicht heeft van de keuzemogelijkheden, bezettingsgraad en uitvoering. Ook hier moeten over de begeleiding van individuele leerlingen afspraken gemaakt worden.

Een leerling volgt het programma Handel en Verkoop, maar wil graag gaan werken in de facilitaire dienstverlening.

De school kiest ervoor om minder tijd te besteden aan HV/K/13 Commerciële presentatie 1 en HV/K/14 Commerciële presentatie 2. Daarnaast wordt er meer aandacht besteed aan HV/K/16 Oriëntatie op de food-branche en aan VZ/K/15 Facilitaire Dienstverlening. Gedacht kan worden aan een extra module voor het installeren en gebruiksklaar maken van een presentatieruimte.

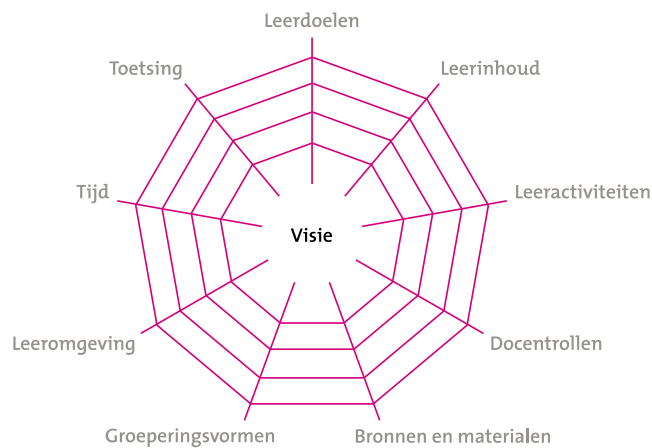
6.4 Vrije keuzes

De leerlingen kunnen kiezen uit een breed scala van activiteiten die door de school worden aangeboden. De school stelt op bepaalde momenten ruimtes en mensen ter beschikking om activiteiten aan te leren, te begeleiden en te volgen. Wanneer de nodige ruimte of outillage ontbreekt wordt een oplossing gezocht bij een andere vestiging, school, bedrijf, instelling of vereniging.

Een school wil zich profileren als cultuurschool. Daarvoor krijgen leerlingen de mogelijkheid zich in te schrijven voor een muziekgroep, een circusgroep atelier of een theaterklas. De leerlingen volgen de lessen op speciale dagdelen in een vooraf afgesproken periode.

6.5 De organisatie

Als een school er voor kiest om maatwerk te leveren dan is het belangrijk dat er sprake is van een heldere en duidelijke structuur. Aan de hand van een aantal logische stappen wordt ingegaan op punten die hierbij van belang zijn. Als metafoor wordt hierbij het spinnenweb van curriculumontwikkeling gehanteerd. De ophangdraden geven belangrijke curriculumonderdelen weer, de verbindingsdraden geven de niveaus aan waarop leerplanontwikkeling plaatsvindt: leerling-, docent- en schoolniveau. Het wordt zo duidelijk dat wanneer er aandacht wordt geschonken aan een van de curriculumonderdelen, de andere draden mee moeten bewegen.

visie	waartoe leren ze
leerdoelen	voor welk doel leren ze
leerinhouden	wat leren ze
leeractiviteiten	hoe leren ze
docentrollen	hoe faciliteert de docent het proces
bronnen en materialen	welke middelen en materialen gebruiken ze
groeperingsvorm	met wie leren ze
leeromgeving	waar leren ze
tijd	wanneer leren ze
toetsing	hoe wordt het geleerde getoetst

Leerdoelen, leerinhoud

- Leerlingen kunnen binnen hun leerroute een keuze uit verschillende opdrachten of onderwerpen maken.
- Binnen het gekozen programma bepalen leerlingen naast het verkennende deel welke verdiepende delen zij willen of moeten doen.
- De leerling kiest naast het gekozen programma verkennende en/of verdiepende exameneenheden van een ander programma binnen de sector.
- De leerling kiest naast het gekozen programma verkennende en/of verdiepende exameneenheden van een ander programma uit een andere sector.
- Leerlingen krijgen de mogelijkheid om verschillende vakken op verschillende niveaus af te sluiten. Een variant hierop is: leerlingen op het vmbo al mbo-kwalificaties te laten halen.

Leeractiviteiten

- Leerlingen krijgen meerdere keuzes in werkvormen om een opdracht uit te voeren.

Leerbronnen

- Leerlingen krijgen meerdere keuzes in leermiddelen om een opdracht uit te voeren.

Docentrollen

- De docent moet signaleren welk maatwerk bij welke leerling past. Hij moet leerlingen bewust maken van de keuzemogelijkheden en ze daarin leren kiezen.
- De docent moet het onderwijsleerproces organiseren waarin meerdere werkvormen aangeboden kunnen worden. Het klassenmanagement is een balans zoeken tussen leerstofaanbod, werkvormen en leermiddelen.

Bronnen en materialen

- Per exameneenheid zijn materialen en middelen nodig voor het verkennende en het verdiepende deel.

Groeperingsvormen

- Maatwerk bieden betekent vaak ook een andere organisatie van het onderwijs, een andere groepering van leerlingen. Deze moet aansluiten op de uitgangspunten voor het maatwerk. Soms zal gezocht moeten worden naar een mix van groeperingsvormen.

Leeromgeving

- Een combinatiemogelijkheid bieden van leren binnen en buiten de school.
- Gebruik maken van faciliteiten binnen de school, stad of regio.

Tijd

- Leerlingen de mogelijkheid bieden om het programma sneller door te werken.
- Leerlingen die een langzamer werktempo hebben een aangepaste leerroute aanbieden.

Toetsing

- Leerlingen kunnen programmaonderdelen met een toets afsluiten op het moment dat ze daaraan toe zijn.

7. Hoe vindt een leerling zijn weg?

Een leerling heeft ervoor gekozen een programma te volgen. Naast de verplichte CE-delen, maakt de leerling kennis met de SE- delen (verkennde delen). De leerling zal bepalen in welk SE deel hij zich wil gaan verdiepen, welk spoor hij zal gaan volgen. Om dit te kunnen, moeten regelmatig voortgangsgesprekken gevoerd worden. Doel hierbij is dat leerlingen leren reflecteren en leren kiezen (LOB⁵).

7.1 Mogelijke stappen in de leerroute

1. Introductie en oriëntatie in de onderbouw VO (PSO)

(PSO= praktische sector oriëntatie)

De leerling bepaalt zijn zelfbeeld.

Voordat de leerling een verdere keuze maakt is het belangrijk dat hij antwoord heeft gevonden op de volgende vragen:

- Wie ben ik? (persoonlijkheidskenmerken)
- Hoe leer ik? (leerstijlen)
- Wat kan ik?
- Wat wil ik?
- Voor welk beroep wil ik leren, op welk niveau wil ik verder leren, welke rol wil ik spelen in mijn werk. De leerling zoekt zijn weg, de leerling wil iets met...

Het gaat hier over het zelfbeeld en het beroepsbeeld van de leerling, zijn passie, talenten, affectie en 'verliefdheid' door een opgedane ervaring. Deze vragen moeten in de onderbouw vmbo al beantwoord zijn.

Voortgangsgesprek

Heb je een goed beeld van de mogelijkheden van:

- Wat de school biedt?
- Wat de regio te bieden heeft?
- Wat je zelf wilt?
- Wat je kunt?
- Waar je bij wilt horen?

Het kan noodzakelijk zijn om het bepalen van het zelfbeeld en beroepsbeeld met de bijbehorende voortgangsgesprekken in de bovenbouw voort te zetten.

2. Verkenning in de bovenbouw

De leerling heeft zich een beeld gevormd over de rol en beroepsrichting.

- Wat moet ik weten?
- Wat wil ik weten?
- Wat heb ik extra nodig?
- Wat kan ik ermee als ik dit allemaal weet?

De school biedt in de verkennende fase

- Oriëntatie op arbeidsidentiteit.
- Oriëntatie op beroepsidentiteit.
- Bewustwording van talenten en mogelijkheden.

Voortgangsgesprek

Heb je een goed beeld van de mogelijkheden van:

- De richting waarin je jezelf verder wilt ontwikkelen.
- Welke rol je in die richting wilt spelen: opleidingsniveau en werkzaamheden?
- Wat de regio te bieden heeft, qua opleidingsmogelijkheden en werk?
- Waar wil je je in verdiepen?
- Wat heb je extra nodig om deze verdieping mogelijk te maken?

3. Verdieping in de bovenbouw

De leerling heeft zijn ambitie bepaald.

De school faciliteert door:

- Een programma op maat te leveren: een leerroute op maat.
- De leerling in contact te brengen met ervaren beroepbeoefenaars.
- De leerling ervaring op te laten doen in levensechte situaties.
- In contact te brengen met de vervolgopleiding.
- Mogelijkheden te geven voor persoonlijke en maatschappelijke ontplooiing.

Voortgangsgesprek

Zit je nog op koers:

- Is het beeld wat je van de opleiding had nog gelijk, is bijstelling nodig?
- Heb je voldoende zicht op de vervolgopleiding en de beroepsmogelijkheden?
- Op welk niveau ga je examen doen?
- Wat neem je extra op in je portfolio?

8. Programma van toetsing en afsluiting (PTA)

Voor het schoolexamen moeten scholen een PTA maken. Dat is met de globale formulering van de examenprogramma's niet veranderd.

Een programma voor toetsing en afsluiting wordt gemaakt voor drie doelgroepen:

- *Leerlingen en ouders*: inzicht geven in de inhoud, aard en planning van de toetsing in de verschillende vakken/programma's.
- *De school*: vastleggen en bewaken hoe en wat er wordt getoetst ten behoeve van docenten, schoolleiding en administratie.
- *Inspectie*: toezicht houden op de uitvoering van de regelgeving door de school.

Het programma van toetsing en afsluiting is een onderdeel van het examenreglement dat een school opstelt.

In koers VO, de beleidsvoornemens van het ministerie is een van de voorgenomen acties:

'Het dwingende karakter van (de voorschriften over) het programma van toetsing en afsluiting en examenreglement wordt verminderd.' Dit heeft ertoe geleid dat scholen nog wel een PTA moeten maken, maar dat zij niet zeer gedetailleerd aan hoeven te geven wat precies wanneer getoetst wordt. Wel moeten leerlingen voor toetsen geïnformeerd worden over de inhoud van de toets, toetsvorm, totstandkoming van het cijfer, enzovoort.

8.1 Wat komt er in het PTA?

In de vak/programmatische gedeelten:

- de globale leerstof;
- de toets- of opdrachtvorm;
- het gewicht van de toets/opdracht;
- de totstandkoming van het schoolexamencijfer;
- de herkansingsmogelijkheden (per toets of opdracht) voor het SE, voor zover deze afwijken van de algemene regels voor herkansing.

Naast toetsen en opdrachten kunnen ook bijzondere activiteiten worden opgenomen in het PTA. Deze tellen dan mee bij de totstandkoming van cijfers.

Schoolexamendeel

Naast de verplichte exameneenheden voor het centraal examen worden in ieder geval de verkennende delen van de exameneenheden uit het schoolexamendeel opgenomen. Deze zijn voor alle leerlingen verplicht. Daarnaast kan in het persoonlijke deel van het PTA worden aangegeven welke delen de leerling heeft verkend (oriënterende opleiding) of waarin hij zich heeft verdiept (meer beroepsvormende opleiding). Deze verkenning of verdieping komt al dan niet uit de exameneenheden van het gekozen examenprogramma. Op welke manier het onderwijsprogramma wordt afgesloten in het schoolexamen, is aan de school om te bepalen. De school heeft hier de kans om een eigen toetsbeleid te bepalen. Dit kan door een toetsaanbod te ontwikkelen waarbij:

- recht gedaan wordt aan de leerstijl van de leerling;
- gereflecteerd wordt op het verkennende deel van de exameneenheid;
- een onderscheid te maken tussen het toetsen van product en proces;
- vormen van assessment worden ingezet;
- de leerling zicht krijgt op de eisen die gesteld worden aan het verdiepende deel van de exameneenheid.

Toetsen van het leerproces kan met behulp van formatieve toetsen. De uitkomsten van deze toetsen worden gebruikt om leerlingen verder te helpen, te corrigeren en te sturen en deze toetsen richten zich veelal op de beoordeling van deelaspecten. Deze toetsen maken geen deel uit van het PTA als de cijfers niet meetellen voor het eindcijfer.

Summatieve toetsen gebruiken we om een eindbeoordeling of een cijfer te verkrijgen waarmee een beslissing genomen kan worden in het verloop van de opleiding. Deze toetsen maken deel uit van het PTA.

Naast de afweging of de beoordeling gaat om 'begeleiden of beoordelen' is ook de vraag of de beoordeling een 'product of proces' betreft van belang.

Bij een product gaat het meestal over het resultaat van de uitvoering van een opdracht. Bij het proces gaat het meer om hoe de leerling actief is geweest om tot een product te komen.

In het schema zijn enkele toetsvormen opgenomen.

	Proces	Product
Begeleiden (formatief)	<ul style="list-style-type: none"> • self- en peerassessment • coachingsgesprek • reflectieverslag kan ook naar beoordelen • POP-gesprek 	<ul style="list-style-type: none"> • self- en peerassessment • voortgangstoets • persoonlijkheidstoets • leerstijltoets
Beoordelen (summatief)	beoordelingsgesprek met consequenties voor: <ul style="list-style-type: none"> • leerweg • leerroute 	<ul style="list-style-type: none"> • kennistoets • simulatie • meesterproef • presentatie

Vak/programma	Handel en administratie	HA = Handel administratie	S = Schriftelijke toets	EE = Examineenheid
PTA, leerweg BB	UV = Uiterlijke verzorging	P = Praktische toets	I = ICT toets	CE = Centraal examen
1 periode = half jaar	leerstofaanduiding	examineenheid	toets vorm	SE = Schoolexamen

periode	datum/week								
1	Opdrachten worden in een roulatiesysteem aangeboden	preambule HA/K/2	- verkennende opdrachten die een brede oriëntatie bieden op alle EE van HA	- HA/K/t/m 10	S+P	ja	- 1		

Voorvangsgesprek

2	Opdrachten worden in een roulatiesysteem aangeboden	preambule HA/K/2	- verdiepende opdrachten voor alle EE van HA voor het CE - enkele verdiepende EE van het SE - verkennende EE van UV	- HA/K/6 t/m 9 - HA/K/3 - UV/K/19, UV/K/21 t/m 23	S+P+I	ja	- 2 - 2 - 1		
---	---	------------------	---	--	-------	----	-------------------	--	--

Voorvangsgesprek

3	Opdrachten worden in een roulatiesysteem aangeboden	preambule HA/K/2 UV/K/2	- verdiepende opdrachten voor alle EE van HA voor het CE - verdiepende EE van HA voor het SE - verkennende EE van UV - verdiepende EE van UV	- HA/K/6 t/m 9 - HA/K/3 - UV/K/28, 30 - UV/K/21, 22	S+P	ja	- 2 - 2 - 1 - 1		
---	---	----------------------------	---	--	-----	----	--------------------------	--	--

Voorvangsgesprek

3	Opdrachten worden in een roulatiesysteem aangeboden	preambule HA/K/2 UV/K/2	- verdiepende opdrachten voor alle EE van HA voor het CE - verdiepende EE van HA voor het SE - verdiepende EE van UV	- HA/K/6 t/m 9 - HA/K/3 - UV/K/28, 30	S+P	ja	- 2 - 2 - 1		
---	---	----------------------------	--	---	-----	----	-------------------	--	--

Intake mbo

Voorbeeld PTA van de leerling die verkooptster wil worden in een parfumeriezaak

SLO is het nationaal expertisecentrum voor leerplan-ontwikkeling. Al 30 jaar geven wij inhoud aan leren en innovatie in de driehoek tussen overheid, wetenschap en onderwijspraktijk. Onze expertise bevindt zich op het terrein van doelen, inhouden en organisatie van leren. Zowel in Nederland als daarbuiten.

Door die jarenlange expertise weten wij wat er speelt en zijn wij als geen ander in staat trends, ontwikkelingen en maatschappelijke vraagstukken te duiden en in een breder onderwijskader te plaatsen. Dat doen we op een open, innovatieve en professionele wijze samen met beleidsmakers, scholen, universiteiten en vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven.

AN 5.4632.120

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo